

Yrd. Doç. Dr. Abdulmuttalip İPEK

Aksaray Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Aksaray/TÜRKİYE
abdulmuttalipek@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6437-439X

AHMEDİ DİVANI'NDA SAÇ-MEŞ'AR MÜNASEBETİ

"HAIR/MESH'AR" SIMILE IN THE POETRY
BY AHMEDI

DOI Number: 10.28981/hikmet.344648

*Âşıkam diyende gerek ışk odından derd ola
Kişi kim gönlinde derdi yohdur ol nâ-merd ola
(Ahmedî)*

ÖZ

Nazari ve estetik esasları itibarıyla XVI. yüzyıldan itibaren klasik bir hüviyet kazanmaya başlayan divan şiiri, kuruluş aşamasında zaman zaman klasik dönemdekinden farklı hayal, tasavvur ve mazmunlara sahne olmuştur.

Sebk-i Hindî ekolünde olduğu gibi sonraki dönemlerde cereyan eden münferit edebî hareketler ve geleneksel sanat çizgisinde görülen kırılmalar ise bilinçli bir tercihin tezahürü olup klasik sanat anlayışından kısmi farklılıklar arz etmektedir. Esasen -keskin bir ayırım yapmak güç olmakla birlikte- klasik dönem öncesi ve sonrası Türk şiirinde görülen farklılıklar, hem manada hem de üslupta Türk şiirine ayrı bir keyfiyet ve özgünlük kazandırmış; bu şiirin müşterek sanat telakkisine, kültür hazinesine bir çeşni katmıştır. Divan şiirinin kurucularından kabul edilen Ahmedî'nin Divan'ında tespit ettiğimiz "saç-meş'ar" münasebeti de bu türden bir farklılıktır.

Bu makalede divan şiirinin klişe teşbih unsurlarından olan sevgilinin saçının, dinî bir istilâh olan meş'ar ile ne surette ilişkilendirilmiş olduğu yine Ahmedî Divanı'ndaki beyitlerden hareketle açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmedî, divan şiiri, saç, meş'ar, mazmun.

ABSTRACT

The Ottoman divan poetry, which began to form its own classical identity with theoretical and aesthetic characteristics from 16th century and onwards, also depicted certain imaginative, descriptive, and metaphorical schools which could be termed as orthodox in comparison to its classical forms.

Such individual literary movements and diversions from the traditional artistry as seen in Sebk-i Hindi school are products of conscious preferences which possess certain differences from the classical literature. While it is difficult to point out those different movements experienced both before and after classical Turkish poetry, they provided another taste and originality in terms of both meaning and style to Turkish poetry and added to its collective artistic horizon and cultural wealth. One such difference we have identified in this regard is the similitude between "hair" and "mesh'ar" seen in the poetry by Ahmedi.

This study aims to identify how the cliché simile with the beloved's hair is metaphorically related to mesh'ar, a religious location necessary to visit during pilgrimage, based on the couplets composed by Ahmedi.

Keywords: Ahmedi, divan poetry, hair, mesh'ar, metaphor.

Giriş

XIV. yüzyıl divan şairlerinden olan Ahmedî, edebiyatımızda İskendernâme adlı mesnevisi ile şöhret kazanmış olup, sadece edebiyat sahasında değil tıp, tarih, hendese gibi alanlarda da ilim tahsil etmiştir. M. Fuad Köprülü'nün “XIV. asırda yetişen Osmanlı şairlerinin en büyüğü ve meşhuru” (Köprülü, 1965 : 216) olarak değerlendirdiği Ahmedî, klasik Türk edebiyatının kurucularındandır. Niyazî-i Kadîm'in I. Bayezîd adına tertip ettiği ve bugün için kaybolmuş olan divanı saymazsak Osmanlı sahasına ait elde bulunan en eski divan da Germiyanlı Ahmedî'ninki kabul edilmektedir (Akün, 2014 : 64). Hemen belirtmek gerekir ki Kütahya Germiyan sarayında filizlenmiş yüksek saray kültürünün Osmanlı şiirine çok önemli tesirleri olmuş; Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhî, Ahmed-i Dâ'î ve Ahmedî gibi Germiyanlı musâhib şairler klasik Türk edebiyatının temelini atmışlardır (İnalçık, 2015 : 93-96). Ahmedî, Anadolu'da Acem menşeli bir klasik Türk şiirinin tesis edilmesine ve Türk dilinin gelişimine önemli katkılar sunmuştur. O, bir taraftan İran coğrafyasındaki Türk asıllı şairlerin Farsça olarak dile getirdikleri Acem şiir zevkinin Türk şiirine intikalini temin ederken; öte taraftan Eski Anadolu Türkçesiyle vücuda getirdiği eserlerle Anadolu'da Türkçenin gelişip yayılmasına hizmet etmiştir. Onun yetiştirdiği yüzyıl ile kendisinden yaklaşık iki yüzyıl sonra klasik bir hüviyet kazanan Türk şiirinin geçirmiş olduğu tarihsel gelişim göz önünde bulundurulduğunda; şiirde, dil ve üslupta, kelime seçiminde, hayal ve mazmunlarda bazı farklılıkların olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunda Türk şiirinin tarihsel süreç içerisindeki tekâmülünün etkisi olduğu kadar hiç şüphesiz şairlerin şahsi zevk, hayal ve üsluplarının da etkisi vardır. Nitekim bu çalışmada gerek çağdaşı, gerek sonraki yüzyıllarda yaşamış şairlerden farklı olarak, sevgilinin saçının XIV. yüzyıl divan şairi Ahmedî'nin muhayyilesinde, his ve zevk dünyasında nasıl makes bulduğu; Ahmedî Divanı'nda geçen ve haccın rükünlerinden olan “meş'ar” kavramının bir mazmun olarak şair tarafından nasıl kullanıldığı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Duygu ve düşüncenin üstü kapalı bir biçimde yahut ima yoluyla anlatılması esasına dayanan mazmun, klasik Türk edebiyatının en önemli kavramlarından ve ifade yollarından biridir. Bu sebeptendir ki estetik ve nazari esasları itibarıyla İslami kültürden beslenerek XIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık altı asır boyunca varlığını sürdürmüş olan klasik Türk şiiri için genel kabul görmüş değerlendirmelerden biri de onun bir mazmun edebiyatı olduğudur. Arapça “zımn” kökünden türeyen ve “*mana, meal, mefhum; nükteli ve cinaslı güzel söz*” (Şemseddin Sâmî, 1999 : 1361) anlamlarına gelen mazmun; lügat anlamının dışında edebî bir ıstılah olarak daha geniş bir çerçevede kullanılmıştır. Buna göre “*Mazmun, edebi metinlerde geçen ve anlamı artık bilinmeyen dolayısıyla anlaşılmasında zorluk olan kelime, terkip ya da ibaredir. Mazmun, kalıp benzetme, klişe mecazdır. Mazmun, divan edebiyatının kendi dünyası içindeki bilinen hayal, inanış ve düşüncelerin beyit ya da beyitlerdeki dolaylı anlatımıdır*” (Mengi, 2000 : 48-49). Mazmun, aynı zamanda -ister manzum ister mensur olsun- bir metni vücuda getiren kelimeleri belirli bir anlam ve hayal örüntüsü içerisinde birleştiren ve çağrışım, mecaz, istiare, kültürel kodlara gönderim yoluyla az sözle çok şey ifade etme olanağı sunan bir anlatım tekniğidir. Dolayısıyla özellikle yakın

dönem edebiyat araştırmalarında yeni anlamlar kazanmış olan; anlam genişlemesine bağlı olarak hemen her zaman kullanılan bu kavramın tanımı ve tarifi hususunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Söz konusu görüşler ise başlangıçta lügat anlamında kullanılan mazmun kavramının daha girift bir hale gelmesine sebep olmuştur.¹ Bununla birlikte bütün bu anlamları bir kenara bırakıp mazmun kelimesini kök harflerinden hareketle değerlendirecek olursak her beyitte bir mananın ve nükteli, ince sözün olduğu hakikati ile karşılaşırız. Bu nedenle de klasik Türk şiirinde bir beytin anlamının tam olarak anlaşılabilmesi ancak o beytin mazmununun, beyti oluşturan kelimeler arasındaki mana münasebetinin çözülmesi ile mümkün olabilmektedir.

Ahmedî Divanı'nda tespit ettiğimiz “saç-meş'ar” münasebetinin anlaşılabilmesi için de meş'ar kelimesinin ima yoluyla işaret ettiği hac mazmununun ne şekilde kullanıldığına tespiti gerekmektedir. Meş'ar kelimesi Ahmedî Divanı'nda dört beyitte geçmektedir ve her dört beyitte de sevgilinin saç ile birlikte kullanılmıştır. Beyitler şunlardır:

Safâ durur yüzün kible işigün
Saçuñ meş'ar lebün zemzem olupdur (273/4)

Kaşuñ mihrabına cândan kıluram secde ki olmuşdur
Kapuñ Ka'be yüzün kible saçuñ meş'ar lebün zemzem (423/4)

Meş'ar saçına sa'y iderem cân irürmege
Gerçi azmış anda bunca müsülmânı görmişem (464/4)

Meş'ar saçuñı mevki iden ehl-i safâya
Kible itdi kaşuñ Ka'besin erbâb-ı du'âya (603/1)

Görüldüğü üzere ilk iki beyitte teşbih unsurlarından evvela müşebbeh (benzeyen) olan “saç” daha sonra müşebbehünbîh (kendisine benzetilen) olan “meş'ar” kullanılmışken; sonraki iki beyitte takdim tehir ile “meş'ar”, “saç”tan önce zikredilerek adeta saçın sıfatı gibi kullanılmıştır. Bir başka ifade ile ilk iki beyte sentaks açısından bakıldığında saçın meş'ar olduğu, “olupdur” ve “olmuşdur” fiilleriyle bir yargı cümlesi olarak bildirilirken; sonraki iki beyitte meş'ar sözcüğü saçtan önce gelerek sıfat gibi kullanılmıştır. Dolayısıyla şair, her bir beyitte sevgilinin saç ile meş'ar arasında bir münasebet kurmuştur.

Meş'ar'ın saç ile münasebetinin daha iyi anlaşılabilmesi için evvela bu kelimenin anlam çerçevesinin tespiti icap eder. Arapça “bilmek, hissetmek” manasındaki “şu'ûr” kökünden ism-i mekân olan meş'ar (مشعر)² kelimesi için

¹ Bu hususta Mehmed Çavuşoğlu'nun evvela lügat anlamlarını verip sonrasında eski ve yeni metinlerden hareketle anlamlandırmaya çalıştığı mazmun terimi için bk. Mehmed Çavuşoğlu, “Mazmûn”, *Türk Dili Dergisi*, Nisan-Mayıs 1984, C.XLVIII, S.388-389, s.198-205.

² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*'de bu sözcüğü “miş'ar” şeklinde göstermiş ve kelimeye şu manayı vermiştir: 1. menâsik-i hacdan her birinin icrâsına mahsûs mahal. 2. hâsse, havâss-ı

lügatta şu anlamlar mevcuttur: “hiss-i sâmi'a, bâsıra; menâsik-i hac mahallerinin her biri” (M. Bahaeddin, 1920 : 686); “1.hacı olmadan evvel durulacak yerlerden her biri. 2.hâsse, duyu” (Devellioğlu, 2002 : 629); “1.duyu, 2.hacı olmadan önce durulması gereken yerlerden her biri” (Kanar, 2003 : 902); “hâsse, kuvve-i hissiye ve menâsik-i hacdan her birine mahsûs olan mahall-i mübârek; meş'aru'l-harâm: Müzdelife'ye yakın bir dağın ismidir.” (Hüseyn Remzi, 1305 : 550-551); hâsse-i insâniyeden her biri, menâsik-i hac mahallerinin her biri, meş'aru'l-harâm: Müzdelife'de bir mahal ismi” (Muallim Naci, 1322 : 612); “meş'aru'l-harâm (el-meş'aru'l-harâm): Mekke-i Mükerrerme'de Merve ile Safâ arasında menâsik-i hacdan bir mahaldir.” (Şemseddin Sâmî, 1316 : 4289); “havâss-ı insâniyeden her biri, menâsik-i hac mahallerinin her biri, meş'aru'l-harâm: Müzdelife kurbunda bir dağ” (Mehmed Salâhî, 1313 : 349).

Meş'ar-saç münasebeti dolayısıyla, “meş'ar” (مشعر) ile “kıl” manasına gelen “şa'r” (شعر) kelimesini zikretmekte fayda vardır. “Meş'ar”, Kur'ân-ı Kerim'de “el-meş'ari'l-harâm (المشعر الحرام)” (el-Bakara 2/198) terkihiyle zikredilmekle birlikte bu yerin tam olarak neresi olduğu hususunda fıkıh âlimleri arasında farklı görüşler mevcuttur (Öğüt, 2004 : 361). Konumuz açısından önemli olan husus, Ahmedî'nin meş'ar ile sevgilinin saçı arasında ne şekilde bir münasebet kurduğudur. Zira divan şairi, şiirin merkezinde yer alan sevgiliyi tarif ve tavsif ederken, daima onun güzelliğiyle özdeşleştirdiği yahut çağrışım yoluyla ilişki kurduğu kavramlardan hareket etmiştir. Bir başka ifadeyle görüp duyduğu, yaşayıp hissettiği her bir şey onu, sanatının mihenk noktasını teşkil eden sevgiliyle özdeşleştirmeye yönelmiştir. Bu özdeşleştirmede teşbih sanatı kaçınılmaz olurken şairin sevgili ile benzettiği kavramlar arasında hangi yönleriyle ilişki kurduğu şiir estetiği açısından önem arz eder. Teşbih sanatının dört temel unsurundan biri olan “vech-i şebeh” (benzetme yönü), Osmanlı'nın müşterek şiir hazinesine katkı sağladığı gibi bireysel manada şairin hayal gücünü, estetik algısını, özgünlüğünü ortaya koyma açısından da mühimdir.

Meş'ar sözcüğünün Ahmedî Divanı'ndaki kullanımlarını ayrı ayrı ele alacak olursak ilk beyit şöyledir:

Safâ durur yüzün kible işigün
Saçuñ meş'ar lebüñ zezem olupdur (273/4)

“Yüzün Safâ, eşiğün kible, saçın meş'ar, dudağın ise zezem suyu olmuştur.”

Şair, sevgilinin güzellik unsurları ile hac kavramları arasında alaka kurmaktadır. Hz. İbrahim'in eşi, Hz. İsmail'in ise annesi olan Hacer; Mekke Vadisi'nde iken az miktardaki yiyecek ve sularının tükenmesi endişesiyle oğlu İsmail'e su aramak için Safâ ve Merve tepeleri arasında gidip gelmiştir. Hacılar bu hadiseyi hatırlamak maksadıyla Kâbe'ye daha yakın olan Safâ Tepesi'nden

hamsenin beheri. (s.1352). John Richardson'un Farsça, Arapça ve İngilizce Sözlüğü ile Joseph Catafago'nun Arapça-İngilizce Sözlüğü'nde de bu kelime Şemseddin Sâmî'de olduğu gibi “miş'ar” şeklinde gösterilmiştir. Richardson Dictionary'de miş'ar sözcüğüne sadece “Kâbe” manası verilirken (s.543); Catafago'nun *An English and Arabic Dictionary*'sinde: “miş'ar yahut el-meş'aru'l-harâm; Kâbe yahut Mekke mabedi; dinî törenler için tayin edilmiş yer; Mekke'de dinî merasimlerin yapıldığı yer...” anlamları verilmiştir (s.250).

Merve Tepesi'ne gidip gelmektedirler. Kur'an'da Allah'ın dininin nişanelerinden olduğu belirtilen (el-Bakara 2/158) ve Safâ ile Merve arasında dört defa gidip üç defa gelmekten ibaret olan bu ibadete sa'y denilmektedir. Dolayısıyla beyitte geçen Safâ, hac ve umre sırasında sa'y yapılan iki tepeden birinin adıdır. Burası "*Mescid-i Harâm'ın kuzeydoğusunda Ebûkubey's dağı'nın eteğinde Merve'den biraz daha yüksek olan tepedir*" (Küçükbaşçı, 2008 : 441). Divan şiirinde şairler, safâ kelimesini tevriyeli kullanarak bununla aynı zamanda sevgilinin yüzünün parlaklığını, saflığını kastetmişlerdir.³ Kible ise Müslümanların namaz kılarken yöneldiği ve Kur'an'da (el-Bakara 2/127) İbrahim ile İsmail'in temellerini birlikte yükselttiğinin bildirildiği Kâbe'yi ifade eder. Kâbe; şiirde vuslat, aşk, kalp gibi imajlar için gerek mecazi gerek ilahi aşk çerçevesinde sıkça konu edilir. Sevgilinin yüzü, bulunduğu mahalle Kâbe'ye teşbih edilir; bu durumda sevgilinin "kûy"unu ziyaret eden âşık Kâbe'yi tavaf etmiş olur. Yine tasavvufi manada kible sevgiliyi, Hakk'ı, kalbi yahut Hak dostu olan mürşidi ifade eder. "*Avamın kiblesi Kâbe, havassın kiblesi gökteki arş, havassu'l-havassın kiblesi kâmillerin gönlü, âriflerin canıdır*" (Uludağ, 2002 : 212).

Bu çalışmanın konusu açısından asıl önem arz eden husus ise yukarıdaki beytin ikinci mısrasında geçen ve birkaç beyitte tekrar edilen saç/meş'ar münasebetidir. Dinî bir ıstılah olan "meş'ar"ın Ahmedî Divanı'nda daima sevgilinin saçı ile birlikte zikredilmesi bizi, doğrudan doğruya bir teşbih unsuru olarak kullanılan bu kavram ve onun çağrışımları ile saç arasındaki benzetme yönünün (vech-i şebeh) tespitine yöneltmektedir. Buradaki benzetme ilgisini anlayabilmek için dinî bir ıstılah olan "meş'ar"ın İslam dininin kutsal kitabı Kur'an'da nasıl zikredildiğine bakmak gerekir. "meş'ar" kelimesi Kur'an'da yalnız Bakara Sûresi'nde geçmektedir: "*(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin. Onu, size yol gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz*" (Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011 : 38). Bu ayette, daha evvel hac farızasının ifa edildiği yerlerden biri olduğunu belirttiğimiz mevkinin özelliğine atıfta bulunulmaktadır. Orası hacı olmak isteyenlerin akın ettiği bir yer olarak tarif edilmektedir. Burada dikkat çeken yön "kalabalıklık" yahut "kesret" (sayısal çokluk)'tir. Nitekim ayette "el-meş'ari'l-harâm" adı verilen yere kitleler halinde yönelmeye dikkat çekilmektedir. Klasik şiir geleneğinde sevgiliye ulaşmak isteyen âşıklar için de sevgilinin saçları meş'ar-ı harâm gibidir. Zira sevgilinin saçı, Kâbe gibi olan yüzüne erişmek isteyen âşıkların âdeta akın ettiği yerdir. Bu nedenle nasıl ki

³ Nitekim Ahmedî Divanı'nda başka beyitlerde de "safâ" kelimesinin hem "keyif, saflık ve parlaklık" hem de Mekke'deki tepe anlamında özel isim olarak kullanıldığını görmekteyiz:

İşigün kible-i cân oldı safâsın görüp
Ka'beye her ki heves eyleye dîvâne ola (17/2)

Lebün çü kible-i cåndur baña ne Ka'be vü Hac
Safâya irmege 'işkuñ yolu durur menhec (101/1)

Kible durur cemâlün ü Kâ'bedür işigün
Yüz sürmeyen bu Ka'beye ehl-i safâ degül (383/2)

hacı olabilmek için Arafat ile Mina arasındaki bölgede yani meş'ar-ı harâmda Allah'ı zikretmek haccın gerekliliklerinden ise Kâbe'ye yani sevgilinin yüzüne vasıl olmak isteyen âşığın, sevgilinin zülfünde konaklaması da âşıklığın gerekliliklerinden yahut menâsikindedir. Zira bu şiir geleneğine göre sevgilinin her bir saç telinde bir âşığın gönlü asılıdır. Sevgilinin zülfüne berdâr olan âşıkların maksat ve hâlleri, Kâbe'ye vasıl olmak isteyen hacılarınki ile benzerlik arz eder. İkinci mısradaki bir diğer teşbih ise sevgilinin dudağının Kâbe yakınlarındaki bir kuyudan çıkan zemzem suyuna benzetilmesidir. Kaynağı hakkında İslam âlimleri arasında farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kabul gören rivayet zemzem, Mekke'de oğlu İsmail için su arayan Hacer'in İsmail'i bıraktığı yerden çıktığı yönündedir (Küçükbaşçı, 2013 : 242-246). İslamiyet öncesi ve sonrasında kutsal sayılan bu su klasik şiir geleneğinde kimi beyitlerde her yönüyle idealize edilmiş olan sevgiliyi tarif ve tavsif için kullanılmıştır. Nitekim Ahmedî'ye ait olan yukarıdaki beyitte de sevgilinin dudağı vasfında kullanılan zemzem benzetmeliği, aynı zamanda beyitteki "safâ, kible, meş'ar" kelimeleriyle tenasüplü kullanılmıştır. Müslümanların büyük değer verdiği, maddi-manevi arınmanın bir sembolü olarak gördüğü, hac ve umre ibadetlerinden sonra ise yanlarında hediye olarak memleketine götürdüğü zemzem suyu, klasik şiirde sevgilinin dudağı vasfında kullanılmıştır. Kimi zaman da gözyaşı zemzeme teşbih edilmiştir.⁴ Âşığa safâ bahşeden sevgilinin dudağı, şiirde genellikle onunla alakalı "Kâbe, Merve, Safa, hac, sa'y" gibi kelimelere telmihte bulunularak tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Nitekim Ahmedî, aşağıdaki beyitte zemzem ile Kâbe, kible, meş'ar, mihrab, secde kelimelerini bir arada kullanmıştır:

Kaşuñ mihrabına cândan kıluram secde ki olmuşdur
Kapuñ Ka'be yüzün kible saçın meş'ar lebün zemzem (423/4)

"(Ey sevgili!) Senin kaşının mihrabına cândan (gönülden) secde ederim; zira kapın Kâbe, yüzün kible, saçın meş'ar, dudağın ise zemzemdür."

Sevgilinin kaşının mihraba benzetilmesi çok yaygın bir tasavvurdur. Sevgilinin kapısı Kâbe, yüzü kible ve kaşı mihrap yahut mescit olduğu zaman âşığa da oraya yönelerek âbid olmak düşer. Kible, İslam terminolojisinde Müslümanların namaz esnasında yöneldikleri yeri ifade eder ki esasen bununla kastolunan Kâbe'dir. Beytü'l-Harem, Beytullâh, Kâbetullâh gibi isimlerle de anılan Kâbe; Mekke'de Mescid-i Harâm'ın ortasında bulunan kutsal bir binadır. Tasavvufta vuslat makamı, kalbin Hakk'a yöneldiği yer hatta kalbin ta kendisidir. Klasik Türk şiirinde ise sevgilinin mahallesini ifade eder. Zira âşığın yöneleceği, hâlini arz edeceği yegâne yer orasıdır. "cândan secde kılmak" ifadesi gönülden, katışıksız bir duygu ve samimiyetle ibadet etmek manasına alınabileceği gibi âşığın varlığından sıyrılarak, bu uğurda canını feda etmesi olarak da düşünülebilir. Hac ibadeti ile ilgili kavramların yine bir tenasüp oluşturacak şekilde kullanıldığı beyitte, sevgilinin güzellik unsurları benzetme yönü (vech-i şebih) ve benzetme edatı (edat-ı teşbih)

⁴ Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde aşk derdine müptela olan Mecnûn'u, ihtiyar babası bu hastalığına tedbir kılmak için Kâbe'ye götürür. Mecnûn Kâbe'ye yüz sürerek aşkının artması için sırrını arz eder ve şu şekilde yalvarır:

Göğsüne uran hâcer gibi taş
Zemzem gibi gözden akıdan yaş (Ayan, 2014 : 168)

dolayısıyla da kesrettir. Âşıkların imanında gedikler açarak onları doğru yoldan uzaklaştırır. Orada pek çok Müslüman'ın doğru yoldan uzaklaşması da işte bu nedenledir.

Şairin burada sa'y kelimesini tercih etmesi ayrıca önemlidir. Zira sa'y, alelade bir isteği değil canhıraş şekildeki bir gayreti ifade etmektedir ki çağrışımsal olarak gönderme yapılan ayetteki "sel gibi [Müzdelife'ye] akın etmek" tabiriyle paralellik arz etmektedir. Yine ayette geçen "akın etmek" tabiri, şiir düzleminde sevgilinin her bir saç teli nispetinde zülfüne berdâr olan âşıkların çokluğundan kinayedir. Hacı olmak maksadındaki Müslümanların meş'ar-ı harâm'daki zikirleri, binlerce hacının aynı yere yönelmesi dolayısıyla meşakkatli bir yolculuktur. Aynı şekilde sevgilinin Kâbe gibi olan yüzüne vasil olmak da kolay değildir. Çünkü oraya vasil olmak isteyen âşıkları sevgili zülfüyle sayd eylemektedir. Vahdete (sevgilinin cemali) giden yol, kesret tuzağı (sevgilinin zülfü) ile çevrilidir. Sevgilinin yüzü, dolayısıyla saçları âşıkların yöneldiği yer olduğu için orada sevgilinin zülfünün her bir teli nispetinde âşık vardır. Sevgilinin zülfüne esir olan âşıkların hâli, ayette emredildiği üzere Müzdelife'ye akın ederek, sevgilinin saçları gibi karanlık olan gece vaktinden gün ağarınca kadar vecd ve istiğrak halinde Allah'ı zikirle meşgul olan, ibadet eden hacıların haline benzemektedir. Dolayısıyla şairin, sevgilinin saçını meş'ara benzetmesinde iki maksat vardır. Birincisi vakfenin yapıldığı gece vakti ile sevgilinin gece gibi olan saçları arasındaki "renk benzerliği"; ikincisi ise Müzdelife'ye akın eden hacıların sayılarının çokluğu ile sevgilinin zülfünün ve ona asılı vaziyette olan âşıkların gönüllerinin "çokluğu" arasındaki benzerliktir. Bununla birlikte her ne kadar sevgilinin zülfü âşığın gönlünü sayd eylese de âşığın gönlü sevgilinin zülfüne berdâr olmakla hayat bulacağından o, bu durumdan hoşnuttur. Bir başka ifadeyle âşık sevgilinin zülfünde can vermekle can bulacaktır.

Basit bir biçimde ifade etmek gerekirse, buradaki paralelliği şu şekilde gösterebiliriz:

meş'ar-ı harâm	→	Kâbe	→	hacı
sevgilinin saçları	→	sevgilinin yüzü	→	âşık

Yani Allah'ın emrettiği şekilde meş'ar-ı harâm'a âdeta akın ederek Allah'ı zikreden ve Kâbe'ye vasil olarak o mukaddes mekânı ziyaret eden Müslümanlar nasıl ki hacı olursa; Kâbe gibi olan sevgilinin cemaline meftun olarak, kesreti dolayısıyla meş'ar-ı harâma benzeyen sevgilinin zülfüne berdâr (vâsıl) olanlar da bu surette âşık (âşık-ı sâdık) olurlar.

Ahmedî Divanı'nda meş'ar-saç münasebetinin yer aldığı aşağıdaki beyitte ise benzetme yönü (vech-i şebih) farklıdır:

Meş'ar saçunu mevki iden ehl-i safâya
Kible itdi kaşuñ Ka'besin erbâb-ı du'âya (603/1)

"Meş'ar saçını vakfe edinen safa ehli için, (sevgili) kaşının Kâbesini dua sahiplerine kible kıldı (kible haline getirdi)."

Arapça vukûf'dan gelen mevkif kelimesi sözlükte “durmak, durak, duracak yer, ayakta beklemek” (Devellioğlu, 2002 : 635) anlamlarına gelmektedir. Hac sırasında “vakfenin yapıldığı Arafat ve Müzdelife bölgelerine mevkif denilir. Hacda gerçekleştirildiği mekâna nisbetle anılan iki vakfe vardır: Arafat ve Müzdelife vakfeleri” (Gürkan, 2012 : 463). Bu vakfelere Müzdelife vakfesinin yeri ve zamanı beytin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Müzdelife daha evvel de zikredildiği üzere Arafat ile Mina arasında kalan bölgenin ismidir. Buraya Harem bölgesi içerisinde yer alması dolayısıyla “meş'âr-ı harâm” da denilmektedir. Bu nedenle şair meş'ar kelimesini kullanıyor; daha sonra ise yine hac ile alakalı bir terim olan “mevkif”i kullanarak Arafat ve Müzdelife vakfelerine göndermede bulunuyor. Arafat vakfesinin zamanı çoğu fıkıh âlimine göre “zilhicce ayının dokuzuncu günü zeval vaktinin girişiyile, Hanbelîler'e göre fecrin doğuşuyla başlar ve dört mezhebe göre bayramın ilk günü fecir vaktine kadar devam eder. Çoğunluğa göre vakfe için belirlenen sürenin gündüz veya gece herhangi bir anında Arafat'ta bulunmak farzın yerine gelmesi ve haccın sıhhati için yeterli olmakla birlikte Arafat'a gündüz gelenler için akşama kadar orada kalmak vâcip, Mâlikîler'e göre vakfeyi geceye taşıyarak gecenin bir anında da olsa orada bulunmak farzdır” (Gürkan, 2012 : 464). Müzdelife vakfesinin zamanına gelince: “Hanefîler'e göre Müzdelife kurban bayramının birinci günü fecir vaktinin girmesiyle başlar ve güneş doğuncaya kadar devam eder, gece boyu Müzdelife'de kalınsın veya kalınmasın bu süre içerisinde orada bulunmak vakfenin sıhhati için yeterlidir” (Gürkan, 2012 : 463). Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhebine göre ise Müzdelife'de fecirden sonra güneş doğuncaya kadar vakfe yapmak yani bayram gecesini Müzdelife'de geçirmek sünnettir (Karagöz, 2007 : 49). Bu zaman dilimi geceyi ifade etmektedir. Şairin bu beyitte daha belirgin olmakla birlikte diğer beyitlerde de meş'ar ve saç kelimelerini bir arada kullanmasının bir diğer sebebi de gece ile sevgilinin saçının rengi yani “siyahlığı” arasında benzerlik kurmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

“ehl-i safâ” ise hem gönlü neşeli kimse hem de Safâ ile Merve arasında sa'y eden hacılar manasında iham-ı tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Sevgilinin kaşları şekil bakımından mihraba benzerliği dolayısıyla şiirde âşıkların secde ettiği bir kıblegâh yahut mescit olarak düşünülür. Sevgilinin mahallesi ise Kâbe'dir. Âşıklar orayı dolaşmakla Kâbe'yi tavaf etmiş gibi olur. Beyitte yine bir hac mazmunu söz konusudur ve hac ibadeti ile alakalı bütün istilahlar sevgilinin bir yönüyle özdeşleştirilerek kullanılmıştır.

Sonuç

Tanzimat'tan itibaren sistemli bir tenkide maruz kalan divan şiirinin en çok tenkit edildiği husus klişe bir hayal ve mazmun dünyasına sahip olmasıdır. Sınırları gelenek tarafından çizilmiş olan bu şiir anlayışında şairler, büyük oranda geleneğin tayin ettiği kaidelere bağlı kalmışlardır. Ancak büsbütün geleneğin sınırları dışına çıkmamakla birlikte zaman zaman gerek dönemsel tesirler gerek şahsi üslup farklılıkları dolayısıyla şairlerin yeni hayal ve mazmun bulma arayışı içerisine girdikleri de bilinmektedir. Öyle ki tekâmülünü tamamladıktan sonra “hâyi'de edâ” şiir söylemekten bıkan pek çok şair, şiirde yenilik arayışları içerisine girerek “bikr-i mazmun” peşinde koşmuş; şiir vadisinde “nâ-refte râh” açma arzusunda olmuştur. Bu arzunun divan şiirinin müsterek hazinesine çok şey kattığı muhakkaktır.

Bu makalede ise divan şiiri henüz teşekkül aşamasında iken Anadolu'da klasik mahiyette bir şiir geleneğinin tesisinde önemli katkıları olan Ahmedî'nin şiirlerinde geçen ve gerek çağdaşı gerek sonraki dönem şairlerinde rastlamadığımız "saç ve meş'ar" münasebetinin şair tarafından nasıl, hangi maksatla kurulduğu irdelenmeye çalışılmıştır. Ahmedî Divanı'nda hac mazmunuyla karşımıza çıkan "saç-meş'ar" münasebetinin, divan şiiri mazmunlarının yer aldığı kaynaklarda (A. Sırrı Levend, A. Talat Onay, İ. Pala) da yer almayışı söz konusu kullanımın yaygın olmadığını düşündürmektedir. Bu durum, müşterek malzemeden beslenen üslup sahibi divan şairlerinde hususi bir cephenin daima var olduğunu gözler önüne sermektedir.

Beyitlerden hareketle, Ahmedî Divanı'nda geçen ve dinî bir ıstılah olan meş'ar ile divan şiirinde en çok zikredilen güzellik unsurlarından saç arasında; renk, sayı (çokluk/kesret), mahal, teslimiyet ve her ikisinin de kutsiyet ifade eden kavramlar olması dolayısıyla bir münasebet bulunduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akdoğan, Yaşar (e-kitap), Ahmedî Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78357/ahmedi-divani.html>.
- Akün, Ömer Faruk. (2014), Divan Edebiyatı, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Catafago, Joseph. (1858), An English and Arabic Dictionary, (Arabic and English-English and Arabic), London.
- Çavuşoğlu, Mehmed. (1984), "Mazmûn", Türk Dili Dergisi, Nisan-Mayıs, C.XLVIII, S.388-389, Ankara.
- Devellioğlu, Ferit. (2002), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Meâli. (2011), haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Fuzûlî. (2014), Leylâ vü Mecnûn, haz. Hüseyin Ayan, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Gürkan, Menderes. (2012), "Vakfe", TDV İslam Ansiklopedisi, C.42, Ankara.
- Hüseyin Remzi. (1305), Lûgat-i Remzi, Matbaa-i Hüseyin Remzi, C.II, İstanbul.
- İnalcık, Halil. (2015), Has Bağçede Ays u Tarab; Nedîmler, Şâirler, Mutribler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kanar, Mehmet. (2003), Örneklî Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Derin Yayınları, İstanbul.
- Karagöz, İsmail; Keskin, Mehmet; Altuntaş, Halil. (2007), Hac İlmihali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M. Fuad. (1978), "Ahmedî", MEB İslâm Ansiklopedisi, C.1, İstanbul.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. (2008), "Safâ ve Merve", TDV İslam Ansiklopedisi, C.35, Ankara.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. (2013), "Zemzem", TDV İslam Ansiklopedisi, C.44, Ankara.
- Levend, Âgâh Sırrı. (1984), Divan Edebiyatı, (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar), Enderun Kitabevi, İstanbul.

- M. Bahaeddin. (1920), Yeni Türkçe Lügat, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul.
- Mehmed Salâhî. (1313), Kâmûs-ı Osmânî, Mahmud Bey Matbaası, C. II, İstanbul.
- Mengi, Mine. (2000), "Mazmun Üzerine Düşünceler", Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Muallim Naci. (1322), Lügat-i Naci, Asır Matbaası, İstanbul.
- Muhammed Mahmud Hicazî. (tarihsiz), Furkan Tefsiri, İlim Yayınları, C.1, İstanbul.
- Okuyucu, Cihan. (2006), Divan Edebiyatı Estetiği, L&M Yayınları, İstanbul.
- Onay, Ahmet Talât. (2000), Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Öğüt, Salim. (2004), "Meş'ar-ı Harâm", TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, Ankara.
- Pala, İskender. (1999), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Richardson, John. (1810), Richardson Dictionary, (A Vocabulary Persian, Arabic and English; Abridged From The Quarto Edition of Richardson's Dictionary), ed. Charles Wilkins-David Hopkins, London.
- Şemseddin Sâmî. (1316), Kâmûsu'l-A'lâm, Cilt VI, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Şemseddin Sâmî. (1999), Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman. (2002), Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabcacı Yayınları, İstanbul.